

T.C.
VAKIFLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2024 • Sayı: 62

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2024 - Sayı: 62 - Hakemli dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Vakıflar Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve EBSCO veritabanı tarafından taranmaktadır.

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Sinan Aksu

Yayın Koordinatörü

Hayrullah Çelebi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Hilal Aydemir

Yayın Yönetmeni

Mehmet Kurtoğlu

Teknik Editör

Dr. Hasan Demirtaş

İngilizce Editörü

Dr. Eva Stamoulou Oral

Yayın ve Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Halit Çal	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Çaycı	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Aladin Husic	Sarajevo Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz Kurt	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Kayhan Orbuç	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Oruç	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Demir	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya	T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Murat Yılmaz	Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Muhamed M. Arnaod	The World Islamic Sciences and Education University / Ürdün
Prof. Dr. Fahameddin Başar	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Bulut	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Çınar	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Çizakça	KTO Karatay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Géza Dávid	Institute of Oriental Studies / Macaristan
Prof. Dr. Abdülkadir Dündar	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan	Ege Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Süreyya Faroqhi	İbn Haldun Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Khalifa Hammache	Emir Abdelkader University / Cezayir
Prof. Dr. Mefail Hızlı	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Adnan Kadric	University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Mustafa Kara	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ziya Kazıcı	Marmara Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Bilal Kemikli	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Heath W. Lowry	Bahçeşehir Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Numan	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak	TOBB Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Öz	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Suphi Saatçi	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Haşim Şahin	Sakarya Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsrev Subaşı	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal	Pamukkale Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eugenia Kermeli Ünal	Hacettepe Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız	Hacettepe Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Musa Yıldız	Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali Yılmaz	Uşak Üniversitesi / Türkiye
Dr. Mevludi Arslan	Hırvatistan Meşihati Başkan Yardımcısı / Hırvatistan
Dr. Nazif Öztürk	Vakıflar Genel Müdürlüğü (Emekli) / Türkiye
Dr. Vedat Şahiti	Kosova Baş Müftülüğü / Kosova

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki sorumluluğu yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Atatürk Bulvarı No:10 Ulus / Ankara / Türkiye

Tel: (0312) 509 60 00 - Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr web: www.vgm.gov.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar

Baskı: Sözcü Yayıncılık

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sokak No: 26/47 Altındağ / Ankara

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Takdim	3
Önsöz	5
Anadolu'daki Samut Lakaplı Mutasavvıflar:	
Türbe, Tekke veya Zâviyeler Bağlamında Anadolu Samudiliği	9
Sufis Known as "Samut" in Anatolia: Anatolian Samudism in the Context of Tombs and Dervish Lodges (<i>Zawiyas</i>)	
Gökhan Yurtoğlu	
Kastamonu Pınarbaşı İlçesi Ömer Seydi (Duâlı Seydi) Zaviyesi ve Vakıfları	23
Ömer Seydi (Duâlı Seydi) Lodge and Waqfs in Kastamonu's Pınarbaşı District	
Cevdet Yakupoğlu - Veli İlker Dağsever	
Vakıf İşlemlerinde Kadının (Mahkemenin) Rolü:	
İzn-i Sultânî, İzn-i Kâdî ve İzn-i Mütevellî	53
The Role of Qadi (Court) in Waqf Transactions: Sultan's Approval, Qadi's Approval, and Trustee's Approval	
Hamdi Çilingir	
Ruûs Defterlerine Göre Galata Kazası'ndaki Vakıflar (1585-1700)	71
Waqfs in Galata According to Ruûs Books (<i>Ruûs Defterleri</i>) (1585-1700)	
Sevgi Akkoyun	
Vakıf Muhasebe Defterleri Işında Bursa'da Koza ve Pirinç Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)	99
A Segment of the Administrative and Financial History of the Koza and Pirinç Inns in Bursa Based on the Waqf Accounting Books (1574-1835)	
Nazenin S. Güler	
Sayda Hz. Ömer Camisi (Cami-i Kebir) Vakfı 1844-1908	125
The Waqf of the Great al-Omari Mosque in Sidon (1844-1908)	
Kürşat Çelik	
Bursa'da Vakıf ve Kamu Eserlerinin Tamirat Masrafları (1852-1853)	143
Repair Expenses of Waqf and Public Works in Bursa (1852-1853)	
Muhammet Furkan Mestan - Kadir Arslanboğa	
Vakıf Kültürü Kapsamında Kültürel Mirasın Korunması ve Yaşatılması	171
Protection and Preservation of Cultural Heritage within the Scope of Waqf Culture	
Batuhan Mumcu	
Ankara Vakıf Eserleri Müzesi, Şeyh Bahşi Mescidi Vaaz Kürsüsü	
Mevcut Koruma Durumu ve Önerileri	185
Ankara Waqf Museum, Current Conservation Status of the Sheikh Bahşi Masjid Sermon Chair and Recommendations	
Cemile Yıldırım Altun - Murat Cura	

Bursa'da Vakıf ve Kamu Eserlerinin Tamirat Masrafları (1852-1853)*

Muhammet Furkan Mestan**

Kadir Arslanboğa***

Öz

Osmanlı Devleti, vakıf ve kamuya ait eserlerin verdikleri hizmetlerin devamlılığına ve yapılarının korunmasına riayet göstermiştir. Doğal afetler sonucu veya zamanla hasar gören yapılar, belirli bir prosedür takip edilerek restore edilmişlerdir. Bu prosedürün ana aşaması olan keşif belgeleri, malzeme fiyatları ve işçi ücretlerine dair geniş bilgiler içeren tarihi vesikalar oldukları için Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarına önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada, 1852-1853 yılları arasında Bursa'da onarımı yapılan vakıf ve kamu eserlerinin keşif belgeleri sayesinde, inşaat ve yapı sektörüne ait fiyat ve ücretler analiz edilerek tamiratların, sosyal ve iktisadi etkileri ortaya koyulmuştur. Ayrıca bu çalışmada keşif belgeleri vasıtasıyla şehir yerleşimi, yapı malzemeleri, malzeme fiyatları ve bunların uzun soluklu çalışmalara kaynak teşkil etmesi, toplumun zorunlu ihtiyaçlarının karşılanmasında veya devamlılığın sağlanmasında kurumsal ve mahalli iş birlikleri, kent tarihi, kurum tarihi, bürokratlar, dini gruplar ve faaliyet alanları gibi bilgiler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bursa, vakıf, keşif, tamirat, fiyat, işçi ücretleri.

Repair Expenses of Waqf and Public Works in Bursa (1852-1853)

Abstract

The Ottoman Empire respected the continuity of the services provided by waqf (foundation) and public works and the preservation of their structures. Structures that were damaged as a result of natural disasters or over time were restored by following a certain procedure. The price estimate and repair documents, which are the main stage of this procedure, provide important data for the study of Ottoman economic history. These historical documents contain extensive information about material prices and workers' wages. This study analyzes the prices and wages of the construction and building sector, and reveals the social and economic effects of the repairs based on the price estimate and repair documents of the waqf and public works in Bursa between 1852 and 1853. Additionally, through estimate documents, the study discusses information regarding city settlement, building materials, material prices, and their sources for long-term studies; institutional and local collaborations for meeting mandatory societal needs or ensuring continuity; urban history; institutional history; and bureaucrats and religious groups as well as their areas of activity.

Key Words: Bursa, waqf, estimate, renovation, price, workers' wages.

* DOI: 10.16971/vakiflar.1433940

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Şubat 2024 / February 2024

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Eylül 2024 / September 2024

Bu makale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Politikası Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı'nda Prof. Dr. Kadir Arslanboğa danışmanlığında Muhammet Furkan Mestan tarafından hazırlanmış olan "3078 Numaralı Bursa Şerhiye Siciline Göre Bursa'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1852-1853)" başlıklı yüksek lisans tezinden istifade edilerek yazılmıştır.

** Doktora Öğrencisi; e-mail: mestan206@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0317-7528

*** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisat Bölümü, Çanakkale-Türkiye; e-mail: karslanboga@comu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-0264-4796

Giriş

Türk-İslam mimarisinin temelini oluşturan vakıf yapılarının ortaya çıkmasında ve günümüze ulaşmasında, Osmanlı vakıf kurumunun işleyişi ve hukuki yapısının etkisi büyük olmuştur (Bakırer, 1973: 113). Vakıfların temel amacı, hayır müessesesinin ebedi bir şekilde devamlılığını sağlamaktır. Bu durum vakfın vazgeçilmez ve değiştirilemez olan “te’bîd” (ebedîlik) ilkesinin gereğidir (Kurt, 2015: 28). Vakfın devamlı bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmesi için ise vakfa ait akar ve hayratların bakım ve onarımlarının yapılması gerekmektedir (Ateş, 1994: 161). Çünkü vakıf müesseselerinin ekonomik ömürlerinin yangınlar, doğal afetler, isyan ve işgaller sebebiyle zarar görmeleri sonucunda bu eserlerin tamire muhtaç hale gelmesi, çeşitli tamiratların yapımını da beraberinde getirmiştir (Özaydın, 2016: 147-151).

Osmanlı klasik döneminde vakıf yapıları, vakfın kendisi tarafından, vakfiyelerde düzenlenmiş şartlara uygun olarak restore ediliyordu. Ancak Osmanlı vakıf hukukuna göre, vakfa ait yapıların onarımı için vakfiyelerde belirli şartlar olmasına gerek yoktur, keza vakfın işlerinden sorumlu olan mütevellî, vakıf yapılarının faaliyette kalmasını sağlamakla yükümlüydü (Hızlı, 1994: 55). Yıllar içerisinde ekonomik değişimlerle beraber vakfiyelerde yer alan tamirat şartları uygulanamamaya başlamıştır. Bu durum onarım için farklı şekillerde finansman kaynağı oluşturma arayışını da beraberinde getirmiştir. Vakfın tamirat masrafını karşılayamaması durumunda kiracılar, hayırsever bölge halkı ya da devlet katkısıyla finansman ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır (Akar, 2010: 99). 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise tamirat harcamalarına finansman kaynağı bulamayan vakıflar “rakabe” uygulamasını kullanmaya başlamışlardır. Bu uygulama vakfın mütevellî maaşı haricindeki bütün giderlerinin durdurulup, gelirlerinin doğrudan tamirata yönlendirilmesidir. Vakıflar, tamirat masrafını karşıladıktan sonra yaptığı hayır faaliyetlerine ve çalışanlarının maaşlarını ödemeye devam etmişlerdir (Hızlı, 1994: 56).

Klasik dönemin sona ermesiyle birlikte devlet bürokrasisinde birçok yenilik meydana geldiği gibi tamirat prosedürlerinde de geleneksel yöntemler terkedilerek, Batılı modeller örnek alınmaya başlamıştır. Bu reformlardan etkilenen kurumlardan biri de vakıflar olmuştur. Vakıf gelirlerinin ve giderlerinin tek bir elden yönetilmesi amacıyla 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmuştur. Ayrıca 1838 yılında vakıf eserlerin devamlılığını sağlamak amacıyla Evkaf-ı Hümayun Nezareti bünyesinde Evkaf Tamirat Müdürlüğü kurulmuştur (Duymaz, 2003: 39). Bu sayede vakıflarda meydana gelen yolsuzlukların önünün kesilmesi ve harap olan eserlerin yeniden inşasını sağlamak amaçlanmıştır. Ancak, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak kötü gidişatı bu amaçların gerçekleşmesine engel olmuştur (Ertem, 2011: 48).

Çeşitli sebeplerle harap olan vakıf eserlerin onarım işlemi süreçleri, “onarım öncesi, onarım ve onarım sonrası” olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Onay süreci vakfın mütevellîsi, yöre halkı veya vakıftan faydalanan kimselerin vakıf eserinin tamire muhtaç olduğunu mahkemeye bildirmesiyle başlamaktadır (Yılmaz, 2017: 457). Bu başvuru üzerine mahkeme; naib, hassa mimarlar, “ehl-i vukuf kimseler” ve bina işlerinden anlayan “bî-garaz Müslümanlar” ile bir heyet kurarak, keşif raporunun oluşturulmasını istemektedir. Bu raporda, yapının ne durumda olduğu, yapının hangi bölümlerinin tamir edilmesi gerektiği, hangi malzemelerin kullanılacağı, malzeme miktarı ve fiyatları, ne kadar işçi kullanılacağı ve işçi ücretleri hesaplanarak belirtilir. Bu süreç sonrasında vakfa ait yapılar restore edilerek uzun yıllar hayatta kalmaları sağlanmıştır (Hızlı, 1993: 229).

Vakıf yapılarının keşif süreci tamirat metodunun karar aşamasını da içermektedir. Osmanlı restorasyon faaliyetlerinde tamirat masrafına, bölge halkının isteklerine veya yapının durumuna göre çeşitli tamirat metodları uygulanmıştır. Bazı yapılar sahip olduğu özgün biçime uygun olarak restore edilirken; bazı yapılar maddi gerekçeler, yapının harap olma durumu veya kapasite yetersizliği gibi nedenlerle aslından farklı olarak restore edilmiştir (Dündar, 2001: 280).

Bu çalışmada, 1852-1853 yılları arasında *Bursa 3078 Numaralı Şer'iyeye Sicil*¹nde kayıtlı 16 adet keşif belgesi incelenerek tamirat süreçleri, kullanılan malzemeler, dönemin yapı malzemelerinin rayiç fiyatları, tamirat sürecinde çalışan işçiler ve ücretleri gibi bilgiler tahlil edilerek, dönemin inşaat sektörü analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca bu çalışmanın Osmanlı dönemi fiyat dalgalanmaları, maaş ve ücret karşılaştırmaları çalışmalarına veri sağlaması da amaçlanmaktadır. Osmanlı inşaat sektörü merkezli yapılan çalışmaların azlığı ve veri eksikliği noktasında bu çalışma katkı sunacaktır.

1. Bursa'da Onarımı Yapılan Yapılar (1852-1853)

Bursa'da 1852-1853 yılları arasında vakıflara ve kamuya ait 16 adet eserin tamiratının yapıldığı incelenen şer'iyeye siciline yansımıştır. Aşağıda Tablo 1'de tamiratı yapılan yapıların isimleri, finansörü, masrafı ve toplam içerisindeki oranları verilmiştir. Tamiratı yapılan eserlere bakıldığında su yolları, medrese, külliye, cami, tekke, zaviye ve türbeler ile birlikte vali konağı ve tersane yolu üzerindeki köprüler ile perdahthane (cilahane) görülmektedir. Tamiratı gerçekleştirilen 9 yapının masrafları Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından karşılanırken, 3'ü Maliye Hazinesi'nden, 2'si kendi vakfından, 1'i çevre para vakıflarından, 1'i de esnaf ve mahalle halkı tarafından karşılanmıştır.

Onarımı yapılan 16 yapı için toplamda 136.209 kuruş harcanmıştır. Bu meblağın %29,59'u tekke ve zaviyeler, %37,16'sı medrese, cami ve külliye olarak kullanılan yapılar, %15,52'si su yolu ve kalan %17,73'ü kamuya ait olan köprü, vali konağı ve perdahthane tamiratları için harcanmıştır.

Tablo 1. 1852-1853 Yıllarında Bursa'da Onarılan Yapılar ve Finansmanları

Yapı İsmi	Tarih	Finansman	Masraf	Oran (%)
Hamza Bey Külliyesi'nin Tamiratı	18 Ocak 1852	Evkaf Nezareti	11.583,00	8,50
Maksem Suyu Tamiratı	20 Eylül 1852	Para Vakıfları	570,00	0,42
Abdülümün Efendi Zaviyesi'nin Tamiratı	22 Eylül 1852	Evkaf Nezareti	2.460,00	1,81
Kalenderhane Camisi Zaviyesi ve Türbesi'nin Tamiri	2 Ekim 1852	Evkaf Nezareti	6.470,00	4,75
Ebu İshak Camisi Suyu Tamiratı	25 Aralık 1852	Çevre Esnaf ve Mahalle Halkı	1.515,00	1,11
Gemlik Tersanesi Güzergahındaki Köprülerin Tamiratı	14 Ocak 1853 ve 24 Mayıs 1853	Hazine-i Celile-i Maliye	7.587,00	5,57
II. Murad Camisi Suyu Tamiratı	22 Ocak 1853	Evkaf Nezareti	19.050,00	13,99
Vali Konağı Tamiratı	5 Şubat 1853	Hazine-i Celile-i Maliye	5.242,00	3,85
Umur Bey ve Timurtaş Paşa Camileri Tamiratı	24 Mart 1853	Evkaf Nezareti	11.636,50	8,54
Çelebi Mehmed Han Medresesi Tamiratı	24 Mart 1853	Evkaf Nezareti	4.539,00	3,33
Kadiriye Tarikatı Zaviyesi'nin Tamiratı	26 Mart 1853	Evkaf Nezareti	25.537,50	18,75
Bayezid Paşa Medresesi Tamiratı	20 Nisan 1853	Evkaf Nezareti	7.068,50	5,19
Perdahthane (Cilahane) Tamiratı	7 Mayıs 1853	Hazine-i Celile-i Maliye	11.325,00	8,31
İvaz Paşa Camisi ve Medresesi Tamiratı	24 Mayıs 1853	İvaz Paşa Vakfı	14.712,00	10,80
Adanalizade Mehmed Çavuş Camisi Tamiratı	24 Mayıs 1853	Adanalizade Vakfı	1.074,00	0,79
Çarşamba Tekkesi'nin Tamiratı	24 Temmuz 1853	Evkaf Nezareti	5.839,00	4,29
Toplam			136.209,00	100

1 Osmanlı Arşivi'nde 3078 envanter numaralı sicil defteri, Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi tasnifine göre C.56 numaralı deftere isabet etmektedir (Hızlı, 2003: 385).

1.1. Hamza Bey Külliyesi Tamirâtı

Bursa Hamzabey Mahallesi Karlıca Caddesi'nde yer alan Hamza Bey Külliyesi; Çelebi Mehmed döneminde baş vezirlik, Fatih Sultan Mehmed döneminde elçilik yapan Hamza Bey tarafından yaptırılmıştır. Fatih döneminde mescit olarak kullanılan bu yapı, 1614 yılında Kazasker Muallimzade Ahmed Efendi tarafından minber konulmasıyla cami olarak kullanılmaya başlanmıştır. Külliye, 1826 yılında Bursa'da meydana gelen deprem nedeniyle tamirat görmüştür. (Beşbaş ve Denizli, 1983: 74). Ayrıca Hamza Bey Külliyesi, Evkaf Nezareti'nin kurulma nedenine örnek teşkil etmektedir. 1615 yılına ait bir kayıta Hamza Bey'in soyundan gelen ve kendisiyle aynı ismi taşıyan Hamza Bey Vakfı'nın mütevellisi, külliye yapılarını kendi çıkarı için kullanarak vakıf eserin harap olmasına neden olmuştur. Mahkemeye bildirilen bu olay neticesinde 9.816 kuruş masrafla onarımı sağlanmıştır (Özaydın, 2016: 157-158).

18 Ocak 1852 (7 Rebiulahir 1269) tarihinde Hamza Bey Camisi ve Türbesi'nin çatısındaki kurşunların şiddetli rüzgar nedeniyle zarara uğraması ve medresenin zamanla harap olması nedeniyle tamire ihtiyacı olduğu Hüdavendigâr Valisi Halil Rifat Paşa tarafından meclis-i umumiye bildirilmiştir. Evkaf-ı Hümayun Nezareti Müdürü el-Hâc Halil Edip Efendi, memur kethüdası Derviş Ali Kemal Efendi, meclis azası Mehmed Tahir Ağa, Kâtip es-Seyyid Abdülkadir Necati Efendi, hassa mimar halifesi es-Seyyid el-Hâc Hafız Ali Ağa, kurşuncular ve erbab-ı vukuf Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen teftiş sonunda yapının onarımında kullanılacak malzemeler ve masraflar tespit edilmiştir (B.Ş.S.² 3078, 34/B3).

Yukarıdaki bilgilere ilaveten Hamza Bey Külliyesi bu onarımdan kısa bir süre sonrasında meydana gelen 1855 depreminde de hasar alarak, onarımdan geçmiştir (Özaydın, 2017: 112).

Tablo 2. Hamza Bey Külliyesi Tamirâtı Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Meşe Kayapa Ağacı	80 adet	5	400,00
Dörtlü Meşe Kayapa Ağacı	180 adet	3	540,00
Saman	10 yük ³	10	100,00
Kireç	8 yük	10	80,00
Keten Çöpü	30 yük	1	30,00
Horasan	10 yük	4	40,00
Neccar	70 adet	15	1.050,00
Irgat	100 adet	6	600,00
Döşeme Tahtası	250 adet	2	500,00
Mismar	50 yük	3,5	175,00
Toprak	100 yük	2	200,00
Kömür, kalay, mum ve diğer masraflar	-	-	5.536,00
Kantarcı Ücreti	624 vukiyye ⁴	25 para ⁵	390,00
Kurşun ve Kurşuncuların Yiyecekleri	500 vukiyye	110 para	1.375,00

2 Bursa Şerhiyye Sicilleri 3078, 34/B3.

3 Ağırlık birimi olan "yük" biriminin Osmanlı'da sabit bir değeri olmayıp, ölçülen maddeye ve bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Ortalama olarak 4-4,5 kile (102,5-141 kg) arasında bir değeri ifade etmektedir (İşbilir, 2013: 46-48).

4 Vukiyye kelimesi, para ve ağırlık hacim ölçülerinde kullanılan birimi ifade etmektedir. Vukiyyenin ifade ettiği değer yıllar içinde değişiklik göstermiştir. 1871-1913 yıllarında Lahsa'da kullanılan miktara göre 1 vukiyye, 326,73625 grama tekabül etmektedir (Kallek, 2012: 67).

5 1 kuruş = 40 para (Pamuk, 2002:458).

Yedilik Ağaç	20 adet	3,5	70,00
Yaveri ve Dane Ağacı	100 adet	25 para	62,00
Bedure Tahta	1.000 adet	10 (yüz adet)	100,00
Karpuçe Mismarı	3 vukiyye	5	15,00
Kiremit	4.000 adet	80 (bin adet)	320,00
Toplam			11.583,00

Hamza Bey Camisi, Türbesi ve Medresesi'nin tamirâtı için Evkaf-ı Hümayun Nezareti Hazinesi'nden toplamda 11.583 kuruş harcanmıştır. Restorasyon için gerekli olan malzemelerin miktarı ve birim fiyatları kayıta belirtilmiştir. Yalnızca kömür, kalay, mum ve diğer masraflar için ne miktarda ve ne kadar bütçe ayrılacağı belirtilmemiştir. Bu giderlere harcanacak miktar toplam meblağdan çıkarılarak elde edilmiştir.

Tamirat için harcanan 11.583 kuruşun, 1.672 kuruşu ağaç masraflarına, 2.040 kuruşu neccar, ırgat ve kantarcı ücretlerine, 640 kuruşu kireç, toprak, horasan gibi dış cephe için kullanılan malzemelere, 1.695 kuruş çatı tamirâtı (kiremit, kurşun ve kurşuncuların ücretleri) masraflarına ve kalan 5.536 kuruş ise kömür, kalay, mum ve diğer masraflara ayrılmıştır.

Hazırlanan keşif belgesi kaydında dikkat çeken gider kalemlerinden biri de kantarcı ücretidir. Bu kayıt sayesinde kantarcıların ne şekilde çalıştıklarını görmek mümkün olmuştur. 19. yüzyılda Bursa'da kantarcılar ölçtüğü kilo başına ücret almaktadırlar. Örneğin bu kayıta; kantarcı 624 vukiyye kurşun ölçmüş ve vukiyye başı 25 paradan, toplam 390 kuruş ücret almıştır.

1.2. Maksem Suyu Tamirâtı

Bursa Gökdere suyunun, Maksem Mahallesi'nin üst tarafında yer alan olukları ve lağımları zamanla eskimiş ve yer aldığı kanaldan dışarı akmaya başlamıştır. Dışarı akan suyun telef ve zayi olması sebebiyle tamir edilmesi gerektiği mahkemeye bildirilmiştir. H. 5 Zilhicce 1268 / M. 20 Eylül 1852 tarihinde düzenlenen sicil kaydı itibarıyla Meclis azası Mehmed Mahir Ağa, hassa mimar halifesi ve su yolcular kethüdası İsmail'den oluşan heyet; oluk ve lağımları muayene ederek, hangi malzemelerin gerektiği ve ne kadar masraf gideceği hakkında keşif raporu çıkarmışlardır (B.Ş.S 3078, 3/B1).

Tablo 3. Maksem Su Yolu Tamirâtı Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Lök	115 vukiyye	4	460,00
Su yolcular ücret ve yiyecek masrafı	-	-	110,00
Toplam			570,00

Ehl-i vukuf kimseler tarafından oluşturulan rapora göre Maksem su yolunun oluk ve lağımlarının tamirâtı için lök adı verilen künkleri birleştirmede kullanılan kireç, zeytinyağı, pamuk ve yumurta akından yapılan macundan 115 vukiyye harcandığı tespit edilmiştir. Günümüz ölçü birimlerine göre Maksem su yolunun tamirinde kullanılan 37,5 kilogram lök için 460 kuruş harcanmıştır. Su yolunun tamirâtında çalışan işçilerin yevmiye ve yiyecek masrafları için 110 kuruş ödenmiştir. Maksem su yolunun tamirâtı için toplam harcanan meblağ ise 570 kuruştur. Aşağıda Tablo 4'te Maksem su yolunun tamirâtını karşılayan vakıfların listesi ve katkı meblağları gösterilmiştir.

Tablo 4. Maksem Su Yolu Tamirâtı Masraflarını Karşılâyan Su Vakıfları (Kuruş)

Vakıflar	Verdikleri Meblağ
Nal ve Lok Suyu Mütevellisi	185
Uğurlu Oğlu Suyu Mütevellisi	75
Arab Hacı Suyu Mütevellisi	25
Kız Suyu Mütevellisi	45
Ayşe Bacı Suyu Mütevellisi	35
Ebu İshak Suyu Mütevellisi	20
Sedbaşı Suyu Mütevellisi	35
Timur Oluk Suyu Mütevellisi	35
Davud Paşa Suyu Mütevellisi	25
Tatarlar Suyu Mütevellisi	25
Pirinç Hanı Suyu Mütevellisi	20
Künbet Suyu Mütevellisi	20
Ali Paşa Suyu Mütevellisi	25
Toplam	570

Tabloya göre Maksem suyunun oluk ve lağımlarının onarımı için gerekli olan 570 kuruş, bu sudan faydalanan 13 adet su vakfının nemalarından tahsil edilmiştir. Bu vakıflar içinde en yüksek meblağı 185 kuruş ile Nal ve Lok Suyu Vakfı vermiştir. Diğer vakıflar ise 20 ile 75 kuruş arasında destekte bulunmuşlardır. Ayrıca verilen paralar vakfın mütevellisi adı altında verilmiştir. Bu durum vakıfların gelirleri üzerinde mütevellî olan kişilerin, vakfın faydası konusunda karar alıp uygulama yetkisine sahip olduğunu göstermektedir (Öztürk, 2006: 219). Bununla birlikte bu kayıt sayesinde su vakıfları arasındaki iş birliği/dayanışma olduğunu görmek mümkündür.

1.3. Abdülmümin Efendi Zaviyesi Tamirâtı

Bolu'da doğmuş olan Abdülmümin Efendi, Mısır ve Hicaz'a giderek hacı olmuş, sonrasında ise Bursa'ya gelerek Şeyh Seyyid Ali bin Meyman-ı Mağribî'ye intisab ile Maksem mevkiinde kendi adına zaviye inşa ettirmiştir. Zaviye, Maksem'de Köprü Caddesi üzerinde, köprüyü geçmeden sağ tarafta yer almaktadır (Çetin, 2004: 313). 1540'lı yıllarda vefat ettiği tahmin edilen Abdülmümin Efendi, kendi yaptırdığı Rifaiyye Dergahı'nın yanına defnedilmiştir. Zaviye, cami ve hazire uzun yıllar kendi kaderine terkedildikten sonra harap hale gelmiş ve arsasıyla beraber satılmıştır. Günümüzde bu alanda çok katlı apartmanlar mevcuttur (Kara, 2012: 246).

22 Eylül 1852 (7 Zilhicce 1268) tarihli tamirat raporu çıkarılan Rifaiyye Tarikatı'na ait Abdülmümin Efendi Zaviyesi, bu tarihten 11 yıl önce Evkaf Nezareti Hazinesi'nden tamir edilmiştir. Ancak daha önceki restorasyonda tamir edilmemiş olan zaviyenin semahanesi, kahve pişirilmesine mahsus oda, sofasının cam ve çerçeveleri, Evkaf-ı Hümayun Nezareti Hazinesi'nden karşılanacak şekilde 11 yıl sonra tamirine karar verilmiştir. Tamiratın masrafını hesaplamak üzere Evkaf-ı Hümayun Müdürü el-Hâc Halil Edip Efendi, Meclis azası Mehmed Tahir Ağa, hassa mimar halifesi Hafız Ali Molla ve erbab-ı vukuf bî-garaz Müslüman kimseler keşif raporunu oluşturmuşlardır (B.Ş.S 3078, 3/B2).

Tablo 5. Abdülmümin Efendi Zaviyesi Tamirâtı Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Cam ve çerçeve	6 adet	80	480,00
Sofa cam ve çerçevesi	50 zirâ'	30	1.500,00
Oda tamiri, kiremit ve diğer masraflar			480,00
Toplam			2.460,00

Zaviyenin semahanesinde bulunan 6 adet cam ve çerçeve masrafı 480 kuruş tutmuştur. Semahanenin sofasında bulunan cam ve çerçeveler 50 zirâ'⁶ (arşın) ölçüsündedir. Zaviyenin sofa çerçeve camları ölçülürken çevre hesabı kullanılmıştır. Günümüz ölçü birimlerine göre 50 zirâ', 37,9 metreye tekabül etmektedir. Cam ve çerçevenin günümüz ölçü birimlerine göre metresi 39,5 kuruştur. Kahve pişirilen odanın tamirâtı ve tevhidhane odasının kiremitleri ve diğer harcamalar için 480 kuruş ayrılmıştır. Abdülmümin Efendi Zaviyesi'nin tamirâtında Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nden toplamda 2.460 kuruş harcanmıştır.

1.4. Kalenderhane Zaviyesi Tamirâtı

Hindiler Tekkesi olarak da bilinen Kalenderhane Tekkesi, 1590 yılında inşa edilmiştir. Zaviye, Hint asıllı olan veya o bölgeden Bursa'ya gelen Mehmed Şemseddin Hindî tarafından Pınarbaşı Mahallesi'nde kurulmuştur (Şemseddin, 1997: 589). Zaviye, yakın zamana kadar Osmangazi Ortaokulu'nun deposu ve kütüphanesi olarak kullanılmıştır (Beşbaş ve Denizli, 1983: 402). 2023 yılında ise Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından restore edilerek Bursa Mevlevihanesi ve Kalenderhanesi olarak yeniden kullanıma açılmıştır.

19. yüzyılda Kalenderhane Zaviyesi'nin camisi, türbesi ve derviş odaları uzun zamandır tamir edilmediği için harap hale gelmiştir. H. 19 Muharrem 1267 / M. 24 Kasım 1850 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından 6.500 kuruş masrafla keşif belgesi düzenlenmiştir. H. 17 Zilkade 1268 / M. 2 Ekim 1852 yılında ise tamir olunan yerlerin, ne kadar masrafla tamir edildiği kontrol edilmiş, ikinci keşif (keşf-i sâni) belgesi düzenlenmiştir. İkinci keşif belgesinin hazırlanmasına hassa mimar halifesi ve katip katılmamış; yalnızca Evkaf-ı Hümayun Müdürü'nün görevlendirdiği bir kişi ve erbab-ı vukuf katılmıştır (B.Ş.S. 3078, 9/A2).

Aşağıda Tablo 6'da gösterilen masraflar için toplamda 6.470 kuruş masraf gerçekleştirilmiştir. Kalenderhane Zaviyesi Camisi'nin önünde yer alan sofasının döşemesi için 1.504,5 kuruş, 6 adet derviş odası ve şeyh odasının tamiri için 2.739 kuruş, caminin sıvaları için 606 kuruş, türbenin sıvaları için 345 kuruş, zaviyenin içinde yer alan büyük odanın tamiri için ise 1.275 kuruş sarfedilmiştir.

Tablo 6. Kalenderhane Zaviyesi Tamirâtı Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Dörtlü Meşe Ağacı	66 adet	3	198,00
Döşeme Tahtası	255 adet	2	510,00
Tavan Tahtası	300 adet	30 para	75,00
Sanavber Ağacı	4 adet	3,5	14,00
Döşeme Mismarı	25 vukiyye	3,5	87,50

6 Zirâ' Arapça kelime olup Türkçe arşın manasına gelmektedir. Bu ölçü birimi yıllar içinde farklı uzunluklarda kullanılsa da Osmanlı Devleti 1841 yılında 1 mimari zirâ' 75,8 cm. olarak belirlemiştir (Erkal, 1991, s. 411).

Bursa'da Vakıf ve Kamu Eserlerinin Tamirat Masrafları (1852-1853)

Karpuçe Mismarı	20 vukiyye	5,5	110,00
Dülger	107 adet	13	1.391,00
Rençber	43 adet	6	258,00
Pencere	14 adet	21	294,00
Kireç	38 yük	8	304,00
Keten Çöpü	136 vukiyye	1	136,00
Sıvacı	21 adet	13	273,00
Kapı, trabzan ve boya masrafları	-	-	181,00
Meşe Kayapa Ağacı	150 adet	2	300,00
Oda Kapısı	2 adet	15	30,00
Kapı Kilidi	7 adet	7	49,00
Mismar	46 vukiyye	3	138,00
Kiremit	5.000 adet	80 (bin adet)	400,00
Horasan	10 yük	4	40,00
Avlu duvarı tamiri	56 zirâ'	5	280,00
Döşeme Tahtası	9 adet	3,5	31,50
Cam ve Çerçeve	9 adet	32	288,00
Döşeme Tahtası	40 adet	100 para	100,00
Tavan Tahtası	80 adet	50 para	100,00
Kerpiç	1.500 adet	100 (bin adet)	150,00
Saman	2 yük	13	26,00
Dolap, oda kapısı, mutfak, hela ve pencere tamirleri	-	-	706,00
Toplam			6.470,00

Zaviyenin tamirâtı için harcanan 6.470 kuruşun 1.328,5 kuruşu kereste masraflarına; 1.671,5 kuruşu sıva, çatı ve dış cephe tamirâtına, 1.922 kuruşu işçi ücretlerine ve kalan 1.548 kuruşu ise kapı kilidi, pencere, oda kapısı, trabzan gibi satın alınan malzemelere ayrılmıştır. Zaviyenin tamirâtında dülger, rençber ve sıvacı olmak üzere 3 farklı meslek grubundan toplam 171 işçi istihdam edilmiştir.

Ayrıca zaviyenin farklı bölümlerde kullanılan aynı malzemelerin fiyatları değişiklik göstermektedir. Camide kullanılan döşeme tahtasının birim fiyatı 2 kuruş iken; zaviyenin içinde kullanılan döşeme tahtasının tanesi ise 2,5 kuruş olduğu görülmektedir. Aynı şekilde camide kullanılan tavan tahtasının adeti 30 para iken; zaviyede kullanılan tavan tahtası 50 paradır. Bu nedenle farklı yerlerde kullanılan aynı malzemelerde fiyat farklılığı oluştuğunu söylemek mümkündür. Muhtemelen bu durum kullanılan malzemelerin niteliğindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

1.5. Ebu İshak Camisi Suyu Tamirâtı

Bursa'da Cumhuriyet Caddesi üzerinde yer alan Ebu İshak Camisi, 15. yüzyılda Yıldırım Bayezid tarafından Kazeruniyye Tekkesi olarak inşa edilmiştir (Algar, 2002: 147). Bursa'da Ebu İshak Mahallesi'nde yer alan Cami; tevhidhane, sıbyan mektebi, 40 derviş hücresi, halvethane ve türbe ile beraber inşa edilmiştir. Fakat bu yapılardan cami olarak kullanılan tevhidhane ve türbe günümüze ulaşabilmiştir (Gabriel, 2008: 139-143).

25 Aralık 1852 (13 Rebiulevvel 1269) tarihli keşif raporuna göre Gökdere suyundan beslenen Ebu İshak Camisi suyunun Kayhanzade Mahallesi'nde yer alan su yolu arazisi ve su küpleri zamanla eskimesi sonu-

cu tamire muhtaç hale gelmiştir. Tamirat için Ebu İshak Su Vakfı'nın geliri (murabahası) yetersiz kaldığı vakfın mütevellisi Serrac Süleyman Ağa ibn Mustafa tarafından bildirilmiştir. Vakfın mütevellisi, mahallenin saygın kimseleri, su yolcular kethüdası ve "erbab-ı vukuf" kimseler ile hazırlanan raporda su yolunun tamirati için 1.515 kuruş masraf olacağı tahmin edilmiştir (B.Ş.S 3078, 24/A3).

Ebu İshak Camisi suyunun Kayhanzade Mahallesi'nde yer alan bozulmaları için 1.515 kuruş harcanacağı tespit edilmiştir. Tamirat için gerekli olan malzemeler kayıta belirtilmemiştir. Su yolunun tamiri için gerekli olan 1.515 kuruş Evkaf-ı Hümayun Nezareti Hazinesi'nden karşılanmayıp, tamiratın finansman kaynağını mahalle ahalişi oluşturmaktadır. 51 kişiden, 60 ile 10 kuruş arasında değişen meblağlarla toplanan 1.575 kuruşla tamirat masrafları karşılanmıştır. Kayıta, bağışta bulunan kişilerin isimleri ve verdikleri miktarlar net olarak yazılmıştır. Fakat, toplam olarak 1.575 kuruş yerine 1.515 kuruş yazılmıştır. Hesaplama yapılırken toplam hatası yapılmış olabilir.

Tablo 7. Ebu İshak Cami Su Yolu Tamirati İçin Bağışta Bulunan Kişiler (Kuruş)

Bağış Yapan Kişi	Meblağ	Bağış Yapan Kişi	Meblağ
Başçı Şeyhi Rifat Efendi	20	Bedestanlı Hafız Mehmed Efendi	40
Çoban Ali	40	Mustafa Çavuş	30
Zaptiye Mustafa	30	Berber Halil Ağa	25
Semerci Sofi Oğlu Mehmed Molla	60	Havlucu Halil Ağa	30
Ebubekir Ağa	50	Attar Mehmed Molla	20
Debbağ Beşe	30	Nalbur Hacı Mustafa Ağa	30
Nasuh Efendi	60	Tuzcu Abdi	10
Abdullah Molla Zade Rıza Efendi	40	Berber el-Hac Ahmed Ağa	30
İbrahim Efendi	40	el-Hac Ahmed Zevcesi Zeynep Hatun	20
Mehmed Bey	30	Katırcı el-Hac Ali	30
el-Hac Ali Ağa	20	Bezaz el-Hac İsmail Ağa	30
Kömürcü Oğlu Zevcesi Tahire Hanım	60	Duhancı el-Hac Musa	20
Baş Katip	30	Yorgancı el-Hac İbrahim Ağa	30
Şeyh Ömer Efendi	30	Hafız Ali Bey	30
Debbağ Ömer Efendi	30	Semerci Ahmed Molla	15
Arab Hacı Zevcesi	10	Boyacı Saadettin	30
Duhancı Hüseyin Ağa	40	İmam Hüseyin Efendi	20
Hacce Adile Hanım	30	Boyacı Hüseyin Ağa	40
Fesci el-Hac Esad Molla	30	Testereci İbrahim	10
Dikicibaşı Validesi	20	Nalbant Mehmed Bey	15
Mansur Zade Hüseyin Efendi	40	Eskici Hüseyin Ağa	15
Nalinci el-Hac Ahmed Ağa	50	Hamamcı el-Hac Hüseyin Ağa	25
Arabacı Osman Ağa	20	Testereci	20
Bıçakçı Karındaşı Ali Molla	40	Etmekçi Mehmed Ağa	50
Hoca Hüseyin Efendi	20	Kayhan Mahallesinde Bakkal	40
Yüzbaşı Hüseyin Ağa	40		
Toplam			1.575

Bursa'da Vakıf ve Kamu Eserlerinin Tamirat Masrafları (1852-1853)

Bağışta bulunan 51 kişiden 3'ü kadın, 48'i erkektir. Bağışta bulunan kişilerin isimleri ve bazılarında meslekleri de ayrıntılı olarak tarif edilmiştir. Bundan dolayı bu belge aynı zamanda makbuz niteliği de taşımaktadır. Ayrıca su yolu tamirâtı için toplanan paraların, bağış yapan kişilerin isimleri ve verdikleri miktarlar mahkemede tescillendirilerek kayıt altına alınması, vakıfların denetlenebilirliği/şeffaflığı konusunda da önem taşımaktadır.

1.6. Gemlik Tersanesi Güzergahındaki Köprülerin Tamirâtı

Osmanlı Donanması'nın 1770 yılında Çeşme Limanı'nda Ruslar tarafından yakılması olayı, Osmanlı Devleti'nde deniz kuvvetlerinin islah çalışmalarına başlanmasını tetikleyen faktörlerden en önemlisi olmuştur (Çiftçi, 2011: 393). Osmanlı'nın bahriye sahasındaki islah çalışmaları III. Selim'in tahta çıkmasıyla (1789) hız kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde Fransız bahriye mühendisleri sayesinde modern donanma inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda uzun süre faaliyette bulunmayan 15 adet tersane yeniden faaliyete başlamıştır. Gemlik Tersanesi de bu dönemde yeniden faaliyete başlayan tersanelerden biridir (Kartal, 1941: 204). Faaliyete geçen tüm tersanelerin hizmet planı oluşturulmuştur. Bu plan doğrultusunda hangi tersanede ne tip gemi üretileceği, kerestelerin nerelerden tedarik edileceği ve nakliye süreci önceden belirlenmiştir. Gemlik Tersanesi'nde ise bu plan; tersanenin kalyon üretimine elverişli olduğu, 59,5 arşınlık kalyon inşa edileceği, kerestelerin Domaniç'ten kesilip Bursa kazaları üzerinden Gemlik'e getirileceği ve İnegöllü Numan Bey'in kalyon yapımına memur olarak atandığı belirlenmiştir (Kartal, 1941: 210).

14 Ocak 1853 (3 Rebiulahir 1269) ve 24 Mayıs 1853 (23 Receb 1269) tarihlerinde düzenlenen iki adet kayda göre Gemlik Tersanesine kereste taşıyan arabaların güzergahında yer alan köprü ve kaldırımlar hasar gördüğünden dolayı tamir edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Samanlı Köyü'nde Kaptan Köprüsü ve Koyun Köprüsü, Gölbaşı Köyü'nde Aksu Deresi üzerindeki ahşap köprü, Panayır Köyü'nde yer alan 3 adet tahta köprü'nün tamir edilmesi gerektiği; kerestelerin naklinde memur olan Kavas Musa Ağa'nın Hüda-vendigâr Eyaleti Valisi Halil Rifat Paşa'ya bildirmesi üzerine keşif belgesi oluşturulmuştur (B.Ş.S. 3078, 40A5, 52/A1).

Gemlik Tersanesine giden kalyon-ı hümayun kereste arabalarının geçtiği Samanlı, Gölbaşı ve Panayır köylerinde yer alan 6 adet köprü'nün tamirâtı için keşif raporu oluşturulmuştur. Rapora göre; Samanlı Köyü'nde yer alan Kaptan Köprüsü için 2.215 kuruş, yine aynı köyde yer alan Koyun Köprüsü için 1.971 kuruş, Gölbaşı Köyü'nde yer alan ahşap köprü için 1.438,5 kuruş, Panayır Köyü'nde yer alan 3 adet tahta köprü'nün tamirâtı için 352 kuruş; Aksu, Dinboz, Çataltepe, Kestel ve kereste arabalarının geçtiği diğer mahallerdeki yolların tamiri için de 1.610,5 kuruş olmak üzere toplam 7.587 kuruş Maliye Sandığı'ndan karşılanmıştır. Tamirat gider dağılımı aşağıda Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Gemlik Tersanesi Güzergahındaki Köprülerin Tamirâtı Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Döşemelik Meşe Kayacak Ağacı	100 adet	12	1.200,00
Envâ'-ı Mismar	108 vukıyye	3,5	378,00
Neccar	52 adet	12-14	664,00
Kaldırım	500 zirâ'	4+10 para-7	2.714,50
Kayacak Ağacı	78 adet	10	780,00
Irgat	6 adet	7	42,00

Kazıklık Meşe	10 adet	5	50,00
Meşe Hatıllık Ağacı	69 adet	2	138,00
Kavas ve Kalfaların 60 günlük yevmiyeleri, bindikleri beygir ücretleri	-	-	1.620,00
Toplam			7.587,00

Tersane güzergahı üzerinde yer alan 6 adet köprünün tamirâtı için harcanan 7.587 kuruşun, 2.168 kuruşu kereste masraflarına, 3.092,5 kuruşu kaldırım yapımı ve mevcut kaldırımın tamirâtına, 2.326 kuruşu ise işçi ücretleri, kavas ücretleri ve kavasların bindikleri beygirlerin masrafları için harcanmıştır. Tamirat süresince 52 neccar, 6 ırgat olmak üzere toplam 58 işçi istihdam edilmiştir.

Köprülerin tamirâtında kullanılan malzemelerin fiyatları ve çalışan işçilerin yevmiyeleri farklılık göstermektedir. Kaptan Köprüsü'nde ve Gölbaşı Köyü'nde yer alan köprülerin tamirâtında çalışan neccarların yevmiyeleri 14 kuruşken, diğer köprülerde çalışan neccarların yevmiyeleri ise 12 kuruştur. Kaptan Köprüsü yolunda yapılan kaldırımın zirâ' başı maliyeti 7 kuruşken (metresi 9,23 kuruş); aynı köyde yer alan Koyun Köprüsü yolunda yapılan kaldırımın zirâ' başı maliyeti ise 4 kuruş 10 paradır (metresi 5,75 kuruş). Burada da birim başı maliyet değişikliğinin nitelik farkından kaynaklandığı muhtemeldir.

1.7. Sultan II. Murad Camisi Suyu Tamirâtı

Bursa Muradiye semtinde yer alan Sultan II. Murad (Muradiye) Camisi, 1426 yılında II. Murad tarafından inşa ettirilmiştir (Beşbaş ve Denizli, 1983: 135). Bu cami Bursa'da inşa edilen son selatin eserdir. Vakfiyesine göre yapı; cami, zaviye ve medreseden oluşmaktadır. 19. yüzyıla kadar çeşitli restorasyonlardan geçen bu eser, 1853 yılı öncesi son restorasyonunu 1836 yılında gerçekleştirmiş ve 1.730 kuruş harcanmıştır (Hızlı, 2001: 57-58).

II. Murad Mahallesi'nde yer alan II. Murad Camisi, Medresesi, Türbesi ve İmaretine gelen Pınarbaşı suyunun Kuyuluca Künkü adı verilen su kanallarının zamanla harap olması nedeniyle, külliyyeye gelen suyun telef ve zayi olduğu için tamir edilmesi gerektiği 22 Ocak 1853 (11 Rebiulahir 1269) Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bildirilmiştir. Dönemin Evkaf-ı Hümayun Nezareti Müdürü Halil Edip Efendi'nin görevlendirdiği; memur kethüdası Derviş Ali Kemal Efendi, meclisi azası Mehmed Tahir Ağa, kâtip es-Seyyid Abdülkadir Efendi, hassa mimar halifesi es-Seyyid el-Hac Hafız Ali, su yolcular kethüdası İsmail ve erbab-ı vukuf bî-garaz Müslümanlar tarafından oluşan ekip, tamirat için gerekli malzemeleri ve masrafları tespit etmişlerdir (B.Ş.S 3078, 34/B1).

Keşif raporuna göre; Maksem mevkiinden gelen suyun Demirkapı Mahallesi'nden yola gelinceye kadar olan eski mecrası için 1.270 zirâ' (962,66 metre) kanal, 3.810 adet künk, rençber ücretleri ve diğer harcamalarla birlikte toplam 19.050 kuruş masrafla tamir edileceği hesaplanmıştır. Fakat kullanılacak malzemelerin miktarları, işçi sayısı ve ücretleri ayrıntılı olarak belgede belirtilmemiştir. Tamiratın tüm masrafları Evkaf-ı Hümayun Nezareti Hazinesi'nden karşılanmıştır.

1.8. Vali Konağı Tamirâtı

Tanzimattan önce "Paşa Kapısı" olarak adlandırılan Vali Konağı, Bursa'da Hacılar Camisi'nin karşısında, günümüzde Heykel Meydanı ve Eski Adliye Binası'nın bulunduğu arazi üzerinde yer almaktadır. Geniş yapılı iki katlı konakta valinin kamusal işleri gördüğü odanın yanı sıra, ailesinin ikamet ettiği harem kısmı ve çevresi memur odalarıyla çevrili geniş divan salonu bulunmaktadır (Satıcı, 2008: 87-88).

Bursa'da Vakıf ve Kamu Eserlerinin Tamirat Masrafları (1852-1853)

5 Şubat 1853 (25 Rebiulevvel 1269) tarihli belgeye göre, Paşa Kapısı Binası'nın (Vali Konağı) altında yer alan büyük ahır ve üzerinde yer alan 4 odanın dolma duvarları zamanla tamire muhtaç hale gelmiştir. Bu mahallerin tamirati için gerekli olan malzemeler ve harcanacak meblağın tespit edilip, Maliye Hazinesi'nden karşılanması istenmiştir (B.Ş.S 3078, 27/A2).

Valilik Konağı altında yer alan büyük ahırın tamirati için 2.669 kuruş; ahır üzerinde yer alan 4 odanın tamirati için 2.032 kuruş; meclis odası karşısında yer alan odanın tamiri ve harem dairesinin aktarması için 541 kuruş olmak üzere, Vali Konağı tamiri için Maliye Hazinesi'nden toplam 5.242 kuruş harcanmıştır. Aşağıda verilen Tablo 9'da masrafların dağılımı verilmiştir.

Tablo 9. Vali Konağı Tamirati Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Adet	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Duvar	210 zirâ'	7	1.470,00
Meşe Ağacı	32 adet	12,5	400,00
Meşe Taban Ağacı	7 adet	25	175,00
Meşe Kayacak Ağacı	26 adet	10	260,00
Yedi Ağacı	91 adet	3	273,00
Döşeme Tahtası	18 adet	4	72,00
Sanavber Tahtası	110 adet	60 para	165,00
Mismar	56 vukiyye	3,5	196,00
Karpuçe Mismarı	13 vukiyye	5	65,00
Halka	30 adet	2	60,00
Neccar	48 adet	14	672,00
Cam ve Çerçeve	4 adet	8	32,00
Meşe Kayapa Ağacı	13 adet	8	104,00
Kerpiç	500 adet	5(100 adet)	25,00
Döşeme Tahtası	100 adet	2,5	250,00
Pencere	11 adet	25	275,00
Kireç	10 yük	7	70,00
Keten Çöpü	20 vukiyye	1	20,00
Oda Kapısı	1 adet	25	25,00
Irgat	32 adet	6	192,00
Harem dairesi üzeri aktarması, 3 adet hela kapısı, sokak kapısı eşığı ve kilitlerinin tamiri ve diğer masraflar	-	-	441,00
Toplam			5.242,00

Vali Konağı tamirati için harcanan 5.242 kuruşun; 1.699 kuruşu kereste masraflarına, 1.846 kuruşu duvar tamiri ve harç malzemelerine, 833 kuruşu pencere ve kapı malzemelerine ve kalan 864 kuruşu da işçi ücretlerine harcanmıştır. Tamirat süresince 48 neccar, 32 irgat olmak üzere toplam 80 kişi istihdam edilmiştir.

Keşif belgesinde görüldüğü gibi ahşap ağırlı bina, tamiratından 7 yıl sonra çıkan yangında harap ve kullanılamaz hale gelmiştir (Bilmiş, 2019: 82).

1.9. Umur Bey ve Timurtaş Paşa Camileri Tamirâtı

Umur Bey Mahallesi, Kapıcı Caddesi'nde yer alan Umur Bey Camisi, II. Murad döneminde Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur Bey tarafından yaptırılmıştır. Caminin son cemaat mahfeli duvarında yer alan iki kitabe halindeki vakfiyesine göre Umur Bey, caminin yanında inşa ettirdiği hamam, Tuz Pazarı'nda yer alan dükkanlar, Bursa içinde ve dışında kalan mülklerini, Akhisar ve Geyve köylerini inşa ettirdiği bu camiye ve Biga Karahisar'da inşa ettirdiği medresesine gelir olarak vakfetmiştir (Kaptan, 2022: 48). Umur Bey'in babası Timurtaş Paşa'nın ismini taşıyan cami ise Demirtaş Mahallesi'nde yer almaktadır. Bu cami 1389-1390 yıllarında yaptırılmış olup, Timurtaş Paşa'nın kendisi ya da oğlu Ali Bey tarafından yaptırıldığına dair iki farklı görüş mevcuttur. Caminin batısında kalan imaretten günümüze sadece duvar izleri kalmıştır (Beşbaş ve Denizli, 1983: 44-49).

24 Mart 1853 (13 Cemazeyilahir 1269) tarihli sicil kaydına göre, Umur Bey tarafından inşa edilen caminin kurşun puşideleri şiddetli rüzgar nedeniyle zarar gördüğü ve Timurtaş Mahallesi'nde yer alan caminin zamanla harap olduğu için bu iki yapının tamire ihtiyacı olduğu Hüdavendigâr Eyaleti Valisi Halil Rifat Paşa ve meclis tarafından uygun görülmüştür. Katip Abdülkadir Efendi, Evkaf-ı Hümayun Nezareti Müdürü Halil Edip Efendi'nin görevlendirdiği memur Salih Ağa, hassa mimar halifesi Hafız Ali Ağa ve erbabı vukuf Müslümanlardan oluşan heyet, bu yapıların tamirâtı için gerekli olan malzemeleri ve masraflarını tespit etmişlerdir (B.Ş.S. 3078, 37/B1).

Umur Bey Camisi'nin ahşap çatısı ve üzerindeki kurşunların tamirâtı için harcanacak toplam masraf 6.121,50 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu meblağın 1.000 kuruşu kereste masraflarına, 673 kuruşu sıva ve harç masraflarına, 1.020 kuruşu işçi ücretlerine, 2.228,5 kuruş çatı malzemelerine ve kalan 1.200 kuruş ise cam, kapı ve trabzan masraflarına sarfedilmiştir. Umur Bey Camisi'nin tamirat süresince 50 neccar, 70 ırgat olmak üzere 120 kişi istihdam edilmiştir.

Tablo 10. Umur Bey Cami Tamirâtı Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Meşe Kayapa Ağacı	50 adet	12	600
Döşeme Tahtası	200 adet	2	400
Kireç	30 yük	8	240
Horasan	20 yük	4	80
Keten Çöpü	80 vukıyye	1	80
Enva Mismarı	50 vukıyye	3,5	175
Toprak	40 yük	2	80
Saman	3 yük	6	18
Neccar	50 adet	12	600
Irgat	70 adet	6	420
Kantarcı	3.417 vukıyye	20 para	1.708,5
Kurşuncu	-	-	120
Kiremit	5.000 adet	80 (bin adet)	400
Cam, Kapı, Tirabzan	-	-	1.200
Toplam			6.121,5

Bursa'da Vakıf ve Kamu Eserlerinin Tamirat Masrafları (1852-1853)

Timurtaş Paşa Camisi ve İmaretî'nin tamirâtı için 3.370 kuruş harcanmıştır. Bu meblağın 720 kuruşu ke-reste masraflarına, 705 kuruşu sıva ve harç malzemelerine, 1.000 kuruşu işçi ücretlerine 1.405 kuruşu ise kiremit, pencere, tırabzan ve minarenin tamirâtı için kullanılan malzemelere sarfedilmiştir. Timurtaş Paşa Külliyesi'nin restorasyonunda 40 neccar, 70 ırgat olmak üzere toplam 110 kişi istihdam edilmiştir. Cami ve imaretin tamirat masraf dağılımı aşağıda Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Timurtaş Paşa Cami ve İmaretî Tamirâtı Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Meşe Kayacık Ağacı	50 adet	8	400
Meşe Ağacı	40 adet	3	120
Bedure Tahtası	2.000 adet	100 (bin adet)	200
Mismar	25 vukiyye	3	75
Karpuçe Mismarı	5 vukiyye	6	30
Kiremit	5.000 adet	80 (bin adet)	400
Kireç	50 yük	8	400
Keten Çöpü	160 vukiyye	1	160
Horasan	10 yük	4	40
Neccar	40 adet	12	480
Irgat	70 adet	6	420
Pencere	6 adet	15	60
Cam	4 adet	40	160
Tırabzan	6 adet	20	120
Minare Kuşağı, Kadh Taşları, Boya	-	-	665
Toplam			3.730

Umur Bey ve Timurtaş Paşa Camileri için kullanılan malzemelerin miktarları ve birim fiyatları hesaplanarak toplam 9.851,50 kuruş harcandığı hesaplanmaktadır. Ancak sicil kaydında toplam olarak 11.636,50 kuruş olarak belirtilmiştir.

1.10. Çelebi Mehmed Medresesi Tamirâtı

Yeşil Cami Külliyesi'nde yer alan Çelebi Mehmed Medresesi 1419 yılında Çelebi Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Yeşil (Sultaniye) Medresesi olarak adlandırılan bu medrese, iki katlı olarak planlanmasına rağmen, Çelebi Sultan Mehmed'in vefatı nedeniyle tek katlı olarak inşa edilmiştir. 1572, 1583, 1617, 1670, 1683, 1742, 1767, 1770, 1775, 1825 ve 1975 yıllarında geniş çaplı restorasyon gören bu yapı; 1923 yılından itibaren Türk İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır (Beşbaş ve Denizli, 1983: 318-321).

24 Mart 1853 (13 Cemazeyilahir 1269) tarihli kayıta Çelebi Mehmed Medresesi'nin 17 odası, içindeki döşemeleri, kömürlük bölmeleri, 1 oda dershanesi ve önünde yer alan ahşap saçığın tavanlarının zamanla harap olması nedeniyle tamire ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Katip Abdülkadir Necati Efendi, memur Salih Ağa, hassa mimar halifesi Hacı Hafız Ali Ağa ve erbab-ı vukuf Müslümanlar tarafından tamirat için gerekli olan malzemeler ve masrafları tespit edilmiştir. Masrafların Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından karşılanacağı bildirilmiştir (B.Ş.S 3078, 37/A2). Tespit edilen masrafların dağılımı aşağıda Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12. Çelebi Mehmed Han Medresesi Tamirâtı Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Kiraslı Ağacı	275 adet	2	550,00
Döşeme Tahtası	400 adet	2	800,00
Sanavber Tavan Tahtası	660 adet	50 para	825,00
Mismar	85 vukiyye	3	255,00
Karpuçe Mismarı	37 vukiyye	6	222,00
Cam ve Çerçeve	17 adet	15	255,00
Kireç	34 yük	8	272,00
Keten Çöpü	100 vukiyye	1	100,00
Neccar	85 adet	12	1.020,00
Irgat	40 adet	6	240,00
Toplam			4.539,00

Çelebi Mehmed Medresesi tamirâtı için 10 farklı gider türü tespit edilmiştir. Bu giderlerin miktarları ve birim fiyatları kayıta açıkça belirtilmiştir. Hazırlanan keşif belgesine göre medresenin tamirâtı için 4.539 kuruş masraf tespit edilmiştir. Bu meblağın 2.175 kuruşu kereste masraflarına, 849 kuruşu siva ve harç masraflarına, 1.260 kuruşu işçi ücretlerine ve 255 kuruşu da cam ve çerçeve masraflarına sarfedilmiştir. Medresenin tamirâtı süresince 85 neccar ve 40 ırgat olmak üzere toplam 125 işçi istihdam edilmiştir.

Medrese binasının 1840 yılında saçaklarının tamirine 63 kuruş, 1851 yılında cami ve medresenin kurşunlarının tamirine 24.747 kuruş harcandığı için medresenin bu bölümlerine işlem yapılmamıştır (Bilmiş, 2019: 460).

1.11. Kadiriye Tarikatı Zaviyesi'nin Tamirâtı

Abdülkadir Geylani soyundan gelen Bağdadî Ömer Efendi, Bursa'da Hoca Alizade Mahallesi'nde ikamet ettiği evini tekkeye çevirmiş ve kendisi de bu tekkenin post-nişini olarak görev yapmıştır (BOA. A. MKT. 232/33). Bağdadî Ömer Efendi, tekkenin yanında bir semahane inşa ettirmiş ve bu semahanenin inşasında Maliye Nezareti de 7-8 bin kuruş destekte bulunmuştur (BOA. A. MKT. 29/71). Ayrıca Şeyh Ömer Efendi, Mir-i Beşir'den aldığı maaşın 500 kuruşunu dergaha yiyecek-içecek masrafı olarak bağışlamıştır (BOA. MVL. 98/68).

26 Mart 1853 (15 Cemazeyilahir 1269) tarihli sicil kaydında yer alan belgeye göre Kadiriye Tarikatı'na ait Bursa Hoca Alizade Mahallesi'nde bulunan zaviye ve tevhidhanenin tamire ihtiyacı olduğu, zaviyenin şeyhi Bağdadî Ömer Efendi tarafından Hüdavendigâr Valisi Halil Rifat Paşa'ya bildirilmiştir. Eyalet Meclisi'nden Muhlis Efendi, Evkaf-ı Hümayun Nezareti Müdürü Halil Edip Efendi, meclis azası Mehmed Tahir Ağa, kâtip Abdülkadir Efendi, hassa mimar halifesi Hafız Ali Ağa ve erbab-ı vukuf kimseler tarafından kurulan heyetçe yapı incelenip, ne kadar masrafla tamir olacağı hususunda keşif belgesi oluşturulmuştur (B.Ş.S 3078, 36/B1). Keşif kaydına göre masrafların dağılımı aşağıda Tablo 13'te verilmiştir.

Zaviyenin üst katında yer alan 3 oda ile 1 sofa ve alt katında yer alan 2 oda ile 1 sofa tamiri için 4.361 kuruş; zaviyenin sıvası için 4.440 kuruş; zaviyenin yanında yer alan tevhidhanenin tamiri için 1.842,5 kuruş; zaviyenin yanında yer alan 4 oda ile 2 sofa ve hamamın tamiri için 7.040 kuruş; bu odaların sıvası ve mutfak inşası için 7.855 kuruş olmak üzere zaviyenin tamirâtı için Evkaf-ı Hümayun Nezareti Hazinesi'nden toplam 25.537,5 kuruş harcanmıştır.

Bursa'da Vakıf ve Kamu Eserlerinin Tamirat Masrafları (1852-1853)

Tablo 13. Kadiriyye Tarikatı Zaviyesi Tamiratı Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Meşe Kayapa Ağacı	20 adet	8	160,00
Yedilik Ağaç	170 adet	3,5	595,00
Döşeme Tahtası	850 adet	4	3.400,00
Meşe Taban Ağacı	2 adet	40	80,00
Yaveri Ağacı	650 adet	1	650,00
Sanavber Tavan Tahtası	2.650 adet	1,5	3.975,00
Kiremit	10.000 adet	80 (bin adet)	800,00
Mismar	265 vukiyye	3,5	927,50
Karpuçe Mismarı	130 vukiyye	6	780,00
Kireç	190 yük	7	1.330,00
Keten Çöpü	380 vukiyye	1	380,00
Neccar ve Sıvacı	380 adet	14	5.320,00
Irgat	280 adet	6	1.680,00
Çam ve Çerçeve	23 adet	40	920,00
Merdiven, tırabzan, hilallerin tamiri	-	-	415,00
Pencere Tamiri	-	-	60,00
Yedilik Ağaç	150 adet	3	450,00
Kapı, Dolap, Yüklük	-	-	1.496,50
Duvar	120 zirâ'	7	840,00
Mutfak, sayelik, oda, tırabzan tamirleri		-	1.278,50
Toplam			25.537,50

Kadiriyye Tarikatı'na ait zaviyenin tamiratında harcanan 25.537,5 kuruşun, 9.370 kuruşu kereste masraflarına, 4.257,5 kuruşu sıva ve harç malzemelerine, 7.000 kuruşu işçi ücretlerine ve 4.910 kuruşu ise pencere, dolap, yüklük, kiremit masrafları ile mutfak, sayelik ve tırabzan tamirlerine sarfedilmiştir. Yapının onarımı süresince 280 irgat, 380 neccar ve sıvacı olmak üzere toplam 660 işçi istihdam edilmiştir.

1.12. Bayezid Paşa Medresesi Tamirâtı

Çelebi Mehmed döneminde vezirlik ve Rumeli Beylerbeyliği yapmış olan Bayezid Paşa tarafından Yeşil Türbe'nin doğusunda inşa ettirilmiş olan Bayezid Paşa Medresesi; 1934 yılında şahıslara satılmış, bulunduğu arazi üzerine ev inşa edilmiştir (Beşbaş ve Denizli, 1983: 312-313). Medresenin hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir, fakat Orhan Gazi Camisi kitabesine bakıldığında; 1417 yılında Bazyezid Paşa Orhan Gazi Camisi'nin yenilenmesini emretmiştir (Kaptan, 2022: 39). Medresenin inşasını da bu tarihlere dayandırmak mümkündür. 2016 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmiş; günümüzde kültür ve sanat merkezi olarak kullanılmaktadır.

20 Nisan 1853 (11 Receb 1269) tarihli keşif raporuna göre; Bursa Bayezid Paşa Mahallesi'nde yer alan Bayezid Paşa Medresesi'nin, üzeri kiremit puşideli 11 odası zamanla harap olmuş ve medresenin müderrisi Ahmed Nazif Efendi tarafından Hüdavendigâr Valisi Halil Rifat Efendi'ye tamir edilmesi gerektiğini

bildirmiştir. kâtip Abdülkadir Necati Efendi, meclis azası Mehmed Tahir Ağa, Kavas Yakup Ağa, Evkaf-ı Hümayun Nezareti Müdürü Halil Edip Efendi tarafından vekil olan Mehmed Efendi, hassa mimar halifesi Hafız Ali Ağa ve erbab-ı vukuf Müslümanlar tarafından medresenin tamiri için gerekli olan malzemeler ve maliyetleri tespit edilmiştir (B.Ş.S 3078, 40/A1). Tespit edilen malzeme fiyatları ve usta ücretleri aşağıdaki Tablo 14’te gösterilmiştir.

Tablo 14. Bayezid Paşa Medresesi Tamiratı Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Yedilik Ağaç	222 adet	3	666,00
Döşeme Tahtası	385 adet	100 para	962,50
Kiraslı Ağacı	275 adet	1,5	412,50
Sanavber Tahtası	275 adet	1,5	412,50
Mismar	138 vukiyye	3,5	483,00
Karpuçe Mismarı	25 vukiyye	5	125,00
Neccar	112 adet	14	1.568,00
Kireç	60 yük	7	420,00
Keten Çöpü	128 vukiyye	1	128,00
Sıvacı	22 adet	15	330,00
Irgat	47 adet	6	282,00
Kiremit	6.000 adet	80 (bin adet)	480,00
Pencere ve Çerçeve	-	-	193,00
Meşe Kayapa Ağacı	15 adet	8	120,00
Tavan Tahtası	250 adet	25 para	156,00
Horasan	20 yük	4	80,00
Kapı Tamirleri	-	-	250,00
Toplam			7.068,50

Medrese odalarının tahta döşemeleri, yüklük bölmeleri ve kömürlüklerinin tamiri için 4.772,50 kuruş, odaların önüne inşa edilecek olan saçaklar için 1.416 kuruş, dış kapıların saçaklarının tamiri için 880 kuruş olmak üzere toplamda 7.068,50 kuruş masrafla tamir edileceği tespit edilmiştir. Bu meblağın 2.729,5 kuruşu kereste masraflarına, 1.236 kuruşu siva ve harç malzemelerine, 2.180 kuruşu işçi ücretlerine ve 923 kuruşu ise kiremit, pencere ve kapı tamirlerine sarfedilmiştir. Yapının onarımı süresince 112 neccar, 22 sıvacı ve 47 irgat olmak üzere toplam 181 işçi istihdam edilmiştir.

1.13. Perdahthane (Cilahane) Tamirâtı

Ham ipek, iplik haline getirildikten sonra boyama işlemi, dokuma işlemi ve mengenerde perdaht işlemi uygulanmıştır. Bu işlemlerin her aşamasında Osmanlı Devleti çeşitli oranlarda vergi tahsil etmiştir. Ekim 1757'den önce Bursa'da kişilerin kurduğu perdaht tezgahları yaygınlaşmış, bu yüzden devlet bundan yeteri kadar vergi alamamıştır. Bu tarihten itibaren şehirde tek bir mengene kurulması kararlaştırılmış ve miri mukataa oluşturulmuştur (Ergenç, 1988: 507-511).

7 Mayıs 1853 (28 Receb 1269) tarihli sicil kaydına göre; ihtisap rüsumatına bağlı perdahthane binası ve içinde yer alan aletler kurulduğu günden bu tarihe kadar tamir geçirmemiş olup; mengene, büyük perdaht taşı ve hademeler binası tamire muhtaç hale gelmiştir. Tamirat için gerekli olan malzemeler ve ne kadar meblağ ile tamir olacağı belirlenip; Maliye Hazinesi'nden karşılanmasına karar verilmiştir (B.Ş.S. 3078, 44/A3). Tamirat için gerekli olan giderlerin dağılımı aşağıda Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15. Perdahthane Tamirâtı Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Adet	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Meşe Ağacı	2 adet	50	100,00
Ok Tabanı (Meşe)	4 adet	40	160,00
Makraslık Taban Ağacı	50 adet	10	500,00
Kuşaklık Yedi Ağacı	100 adet	3	300,00
Yuvarlak Dane Ağacı	200 adet	20 para	100,00
Tavan Tahtası	500 adet	20 para	250,00
Kiremit	10.000 adet	80 (bin adet)	800,00
Mismar	200 vukiyye	3,5	700,00
Karpuçe Mismarı	25 vukiyye	5	125,00
Neccar	235 adet	14	3.290,00
Irgat	180 adet	6	1.080,00
Dolap Destgah	5 adet	40	200,00
Yuvarlak Nehvred Ağacı	3 adet	60	180,00
Mengene Kapağı	2 adet	20	40,00
Ateş Perdahı Nehvred Ağacı	2 adet	250	500,00
Ateş Perdaht Destgahı	2 adet	125	250,00
Ateş Perdaht Demiri	1 adet	1.000	1.000,00
Ahır ve hela inşası, iki adet peyke ve sokak kapısı tamiri	-	-	1.750,00
Toplam			11.325,00

Perdahthane binasının tamiri için 7.405 kuruş, perdaht işlemi için kullanılan aletlerin tamirâtı için 2.170; peykelerin tamiri ve baştan inşa edilecek olan ahır, hela, fırın için 1.750 kuruş olmak üzere toplam tamirat için 11.325 kuruş meblağ harcanacağı hesaplanmıştır. Ancak sicil kaydında alet masrafları 3.170 kuruş olarak yazılmış, hesap hatası ya da yazım yanlışı yapılmıştır.

Perdahthanenin tamirâtı için harcanan 11.325 kuruşun 2.090 kuruşu kereste masraflarına, 825 kuruşu siva ve harç malzemelerine, 4.370 kuruşu işçi ücretlerine, 1.290 kuruşu perdaht aletlerine ve 2.750 kuruşu ise kiremit, dolap tezgah masrafları, ahır, hela inşası ve peyke ile sokak kapısı tamirlerine sarfedilmiştir.

Keşif belgesine göre en çok masraf iş gücü harcamasında olmuştur. Tamirat süresince 235 neccar ve 180 ırgat olmak üzere toplamda 415 kişi istihdam edilmiştir. İşçi maliyetleri, toplam maliyetin %38,5'ini oluşturmaktadır. Kullanılan en pahalı malzeme ise ateş perdaht demiridir. Tanesi 1.000 kuruş olan bu alet toplam tamirat masraflarının %8,8'ini oluşturmuştur.

1.14. İvaz Paşa Camisi ve Medresesi Tamirata

Tavuk Pazarı Camisi, Kazzazhane Camisi, İmadiye ve İvaz Paşa Camisi olarak adlandırılan cami, II. Murad döneminde Yeşil Cami'nin mimarı Hacı İvaz Paşa tarafından inşa ettirilmiştir (Beşbaş ve Denizli, 1983: 96-97). Piriç Han karşısında yer alan caminin yanında bir de medrese inşa edilmiştir, fakat Bursa yangınına yapı tamamen yanmıştır (Beşbaş ve Denizli, 1983: 327).

24 Mayıs 1853 (15 Şaban 1269) tarihinde İvaz Paşa Vakfı'nın mütevellisi olan Fatma Hanım, İvaz Paşa Camisi ve medresesinin tamire ihtiyacı olduğunu; vakfın tamirat için yeterli miktarda parası olduğunu belirterek restorasyon izni talep etmiştir. Caminin ve medresenin restorasyonu için ruhsat verilmesi üzerine; Katip Mehmed Fakih Efendi, Katip Mehmed Emin Efendi, hassa mimar halifesi Hafız Ali Ağa ve erbab-ı vukuf kimselerden oluşan heyet tamirat için gerekli olan malzemeleri ve masraflarını içeren keşif belgesini oluşturmuşlardır (B.Ş.S 3078, 48/B2). Malzeme ve masraf kalemleri Tablo 16'da belirtilmiştir.

Tablo 16. İvaz Paşa Külliyesi Tamirata Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Kireç	124 yük	8	992,00
Horasan	59 yük	4	236,00
Keten Çöpü	255 vukiyye	1	255,00
Demir	56 vukiyye	3	168,00
Cam ve Çerçeve	17 adet	50	850,00
Telli Kafes	7 adet	30	210,00
Sıvacı	50 adet	14	700,00
Irgat	135 adet	6	810,00
İskele Masrafı	-	-	200,00
Döşeme Tahtası	165 adet	100 para	412,50
Tavan tahtası	1.050 adet	60 para	1.575,00
Meşe Ağacı	25 adet	3	75,00
Domaniç Tahtası	15 adet	6,5	97,50
Mismar	90 vukiyye	3,5	315,00
Karpuçe Mismarı	60 vukiyye	6	360,00
Dülger	143 adet	14	2.002,00
Meşe Dökme Ağacı	22 adet	15	330,00
Meşe Taban Ağacı	12 adet	20	240,00
Makraslık Meşe Ağacı	30 adet	10	300,00
Yedi Ağacı	80 adet	3	240,00
Kiremit	3.000 adet	80 (bin adet)	240,00
Tırabzan	12 adet	22	264,00
Kiraslı Ağacı	20 adet	2	40,00
Sarı Toprak	50 yük	2	100,00

Bursa'da Vakıf ve Kamu Eserlerinin Tamirat Masrafları (1852-1853)

Saman	5 yük	8	40,00
Kapı, Kilit ve Kulp	10 adet	14	140,00
Sokak Kapısı, Minare Badanası, Yağlı Boya, Taş tekne ve Hilallerin Tamiri	-	-	3.520,00
Toplam			14.712,00

Hazırlanan keşif belgesine göre; İvaz Paşa Külliyesi için 700 kuruş mahfil tamirâtı olmak üzere 9.702 kuruş caminin tamirâtına, 5.010 kuruş da medresenin tamirâtına harcanmıştır. Külliye ise toplamda 14.712 kuruş maliyetle restore edilmiştir. Raporda iskele masrafı, sokak kapısı, minare badanası, medresenin çamaşır hanesinde kullanılan taş tekne ve hilallerin tamirinin masrafları belirtilmemiş; bu mahallere harcanan meblağ, toplam maliyetten çıkarılarak hesaplanmıştır.

İvaz Paşa Külliyesi'nin tamirâtı için harcanan 14.712 kuruşun; 3.310 kuruşu kereste masraflarına, 2.298 kuruşu sıva ve harç masraflarına, 3.512 kuruşu işçi ücretlerine ve 5.592 kuruş ise; demir, pencere, telli kafes, iskele, kiremit, tırabzan, kapı, kilit, kulp, sokak kapısı, minare badanası, taş tekne ve hilallerin tamirine sarfedilmiştir. Yapının onarımı süresince 50 sıvacı, 135 ırgat ve 143 dülger olmak üzere toplam 328 işçi istihdam edilmiştir.

1.15. Adanalızade Mehmed Çavuş Camisi ve İmam Odalarının Tamirâtı

Adanalızade Mehmed Çavuş tarafından Namazgah Mahallesi yakınına inşa ettirilen cami, günümüze ulaşamamış olup, nerede yer aldığı bilinmemektedir. Günümüzde Namazgah Mahallesi yakınında Umur Bey Mahallesi'ne bağlı bölgede Mehmed Çavuş Sokak yer almaktadır. Caminin de bu civarda olduğu tahmin edilmektedir. Yapının hangi yılda inşa edildiği bilinmemektedir, ancak 1618 tarihli İstanbul Şerî'yye sicili kaydına göre Adanalızade Mehmed Çavuş Efendi bu tarihte kölesini azat etmiş ve bunu mahkemede tescil ettirmiştir. Mehmed Çavuş'un bu tarihlerde yaşaması nedeniyle caminin yapılış tarihi de 16. yüzyıl sonlarına veya 17. yüzyılın başlarına dayandırılmak mümkündür (İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 67/a1).

24 Mayıs 1853 (15 Şaban 1269) tarihli sicil kaydına göre Bursa'da Namazgah Mahallesi civarında Adanalızade Çavuş Mehmed Efendi tarafından inşa edilen mescit, zamanla harap olup, namaz kılınamayacak hale gelmiştir. Ayrıca mescidin imamına tahsis edilmiş vakıf mülkü olan evin duvarları zamanla yıkılmış, geriye yalnızca arazisi kalmıştır. Bu durum, caminin imamı es-Seyyid Süleyman Efendi tarafından Hüda-vendigâr Eyaleti Valisi'ne bildirilmiştir. Bu bildiri üzerine cami vakfının mütevellisi Şerife Sıdika Hatun ve vakfın kaymakamı es-Seyyid Ali Ağa tarafından caminin ve imam odalarının tamir ettirilmesine karar verilmiştir. Tamirat masraflarının ise vakfın kendi parasından karşılanacağı kaydedilmiştir. Tamirat için gerekli olan malzemeler ve fiyatları; katip, hassa mimar halifesi ve erbab-ı vukuf kimseler tarafından belirlenmiştir (B.Ş.S. 3078, 58/B2). Belirlenen malzeme fiyatları ve işçi ücretleri aşağıda Tablo 17'de belirtilmiştir.

Tablo 17. Adanalızade Mehmed Çavuş Camisi Tamirâtı Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Cam ve Pencere	4 adet	30	120,00
Kireç	6 yük	8	48,00
Keten Çöpü	15 vukıyye	1	15,00
Sıvacı	2 adet	12	24,00
Irgat	12 adet	6	72,00
Kapı ve Mumlukların Tamiri	-	-	137,00
Kiraslı Ağacı	67 adet	60 para	100,50
Döşeme Tahtası	11 adet	100 para	27,50
Sanavber Tahtası	20 adet	60 para	30,00
Tavan Tahtası	32 adet	50 para	40,00
Cam ve Çerçeve	7 adet	20	140,00
Kerpiç	1.100 adet	50 (bin adet)	55,00
Mismar	10 vukıyye	3,5	35,00
Neccar	15 adet	12	180,00
Oda Kapısı	2 adet	25	50,00
Toplam			1.074,00

Adanalızade Mehmed Çavuş Camisi'nin iç tamirâtı için 356 kuruş, cami kapısının yanında yer alan iki adet imam odasının yeniden inşası için ise 718 kuruş harcanarak toplamda 1.074 kuruşluk bir onarım işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu meblağın 198 kuruşu kereste masraflarına, 153 kuruşu siva ve harç malzemelerine, 276 kuruşu işçi ücretlerine ve kalan 447 kuruş ise oda kapısı ile pencere malzemelerine ve kapı ve mumlukların tamirine sarfedilmiştir. Yapının onarımı süresince 15 neccar ve 12 irgat olmak üzere 27 kişi istihdam edilmiştir. Keşif raporunda kapı, mumluk ve diğer tamirat işlemlerine harcanacak meblağ belirtilmemiş; buralara harcanacak meblağ, toplam miktardan hesaplanarak elde edilmiştir.

1.16. Çarşamba Tekkesi Tamirâtı

Bursa'da Ali Paşa Mahallesi'nde, Mustafa Efendi tarafından 17. yüzyılda inşa edilen tekke, Halvetiye Tarikatı'na aittir. Çarşamba Tekkesi, Mustafa Efendi Tekkesi adıyla da anılmaktadır. Mustafa Efendi, 1708 yılında vefat edince tekkenin yanındaki hazireye defnedilmiştir. Tekke, Ali Paşa Cami'sinin doğusunda bulunmaktadır. 1908 yılından tarikat faaliyetlerinin sona ermesiyle tekkenin bir bölümü eve dönüştürülmüştür. Günümüzde tekkeden geriye hazire dahil olmak üzere hiçbir yapı ulaşamamıştır (Şemseddin, 1997: 311).

19 Şubat 1852 (27 Rebiulahir 1268) tarihli tamirat raporu hazırlanan Halvetiye Tarikatı'nın Şabaniye koluna bağlı olan Çarşamba Tekkesi, inşa edildiği 17. yüzyıldan bu tarihe kadar ilk defa tamir edilmiştir. Tekkenin harap olmasıyla burada kalan fukara ve dervişlerin huzurlarının bozulduğu; bu nedenle tekkenin şeyhi es-Seyyid el-Hac İbrahim Ethem Efendi, Hüdavendigâr Eyaleti Valisi Halil Rifat Paşa'ya tekkenin tamir edilmesi hususunda başvuruda bulunmuştur. Tekkenin tevhidhanesi, şeyh odası, tekke içinde yer alan bir oda ve sofasının tamire muhtaç olduğu belirtilmiştir. Tamirat için gerekli olan malzemeleri ve masrafları tespit etmek üzere bir katip ile Evkaf-ı Hümayun Müdürü el-Hac Halil Edip Efendi, Hassa Mismar halifesi el-Hac Hafız Ali Ağa ve erbab-ı vukuf bî-garaz Müslümanlar görevlendirilmiştir (B.Ş.S. 3078, 6/A4). Masrafların dağılımı Tablo 18'de gösterilmiştir.

Bursa'da Vakıf ve Kamu Eserlerinin Tamirat Masrafları (1852-1853)

Tablo 18. Çarşamba Tekkesi Tamiratı Giderleri (Kuruş)

Gider Cinsi	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Kesmelik Meşe Ağacı	15 adet	15	225,00
Kiraslı Ağacı	25 adet	100 para	62,50
Makraslık Meşe Ağacı	4 adet	15	60,00
Yedi Ağacı	60 adet	3	180,00
Dane Ağacı	300 adet	20 para	150,00
Bedure Tahtası	1000 adet	4 para	100,00
Kiremit	4500 adet	80 (Bin adet)	360,00
Kireç	13 yük	8	104,00
Döşeme Tahtası	140 adet	2	280,00
Yaveri Ağacı	60 adet	60 para	90,00
Tavan Tahtası	120 adet	60para	180,00
Karpuçe Mismarı	5 vukiyye	5,5	27,50
Keten Çöpü	16 vukiyye	1	16,00
Enva-ı Mismar	20 vukiyye	3	60,00
Dülger	33 adet	13	429,00
Rençber	20 adet	6	120,00
Döşeme Mismarı	12 adet	3	72,00
Merdiven	2 adet	-	-
Mutfak	1 adet	-	-
Helalar ve etraf duvarları	-	-	-
Toplam			3.688,00

Tevhidhane ve tevhidhanenin bitişiğinde yer alan şeyh odasının tamiri için 2.131 kuruş; zaviye içinde yer alan bir oda, mutfak ve tuvaletlerin tamiri için 1.557 kuruş, toplamda ise 3.688 kuruş harcanacağı tahmin edilmiştir. Ancak, tekke bu keşif belgesine göre tamir edilmemiştir.

H. 17 Şevval 1269 / M. 24 Temmuz 1853 tarihinde kaydedilen sicile göre tekkenin şeyhi İbrahim Ethem Efendi, tekkenin tamiratı için 10 ay önce keşif raporu çıkarıldığı fakat tekkenin restore edilmediğini bildirmiştir. Bunun üzerine tekke için yeniden keşif raporu hazırlanmıştır (B.Ş.S. 3078, 54/A2). Yeni keşif raporuna göre tamiratta kullanılan malzeme fiyatları ve işçiler ile ücretleri Tablo 19'da verilmiştir.

Tablo 19. Çarşamba Tekkesi Tamiratında Kullanılan Malzemeler ve Fiyatları

Kullanılan Malzeme	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Meşe Dökme Ağacı	6 adet	18	108,00
Yedi Ağacı	22 adet	3,5	77,00
Makraslık Meşe Ağacı	4 adet	25	100,00
Yedi Ağacı	30 adet	3,5	105,00
Dane Ağacı	300 adet	20 para	150,00
Bedure Tahtası	1.000 adet	4 para	100,00
Kiremit	4.500 adet	80 (bin adet)	360,00
Döşeme Tahtası	80 adet	100 para	200,00

Yaveri Ağacı	100 adet	60 para	150,00
Tavan Tahtası	200 adet	60 para	300,00
Karpuçe Mismarı	5 vukiyye	6	30,00
Enva Mismar	52 vukiyye	3	156,00
Kireç	25 yük	8	150,00
Keten Çöpü	75 vukiyye	1	75,00
Dülger	45 adet	13	585,00
Irgat	58 adet	6	348,00
Sokak Kapısı, su yolu, sokak duvarı ve saçağı tamiri	-	-	1.527,00
Yedi Ağacı	60 adet	3	180,00
Döşeme Tahtası	80 adet	2	160,00
Merdiven, mutfak, tuvalet ve etraf duvarlarının tamiri	-	-	978,00
Toplam			5.839,00

İlk hazırlanan keşif raporundan 10 ay sonra yeniden hazırlanan keşif belgesine göre tekkenin tevhidhanesi, şeyh odası ve kahve odasının tamirati için 4.082 kuruş; tekkenin içinde yer alan 1 küçük oda ve 2 büyük odanın tamirati için 1.757 kuruş olmak üzere toplam 5.839 kuruş tamirat masrafı kaydedilmiştir. Bu meblağın 1.630 kuruşu kereste masraflarına, 411 kuruşu sıva ve harç malzemelerine, 933 kuruşu işçi ücretlerine ve 2.865 kuruş ise; çatı, sokak kapısı, su yolu, merdiven, mutfak, tuvalet ve etraf duvarların tamirine sarfedilmiştir. Yapının onarımı süresince 45 dülger ve 58 ırgat olmak üzere toplam 103 işçi istihdam edilmiştir.

İki rapor arasında masraf farkının oluşmasının nedeni kullanılan malzemeler ve iş gücündeki miktar artışıdır. Malzemelerin ve işçi ücretlerinde bariz fiyat artışı olmamıştır. Yalnızca makraslık meşe ağacı fiyatı ilk keşif belgesinde 15 kuruştan, sonradan düzenlenen keşif belgesinde ise 25 kuruştan hesaplanmıştır. Belgede tekkenin mutfak, tuvalet, etraf duvarları, iki adet merdiven, sokak kapısı, su yolu, sokak duvarı ve saçağının tamirati için ayrılan meblağ belirtilmemiş, toplam hesaptan çıkarılarak tekkenin bu bölgelelerine harcanacak meblağ tespit edilmiştir.

2. Değerlendirme

Yapıların onarım süreçlerinde kullanılan temel malzemelerin fiyatları incelendiğinde, bir buçuk yıllık süreçte bariz artışlara rastlanmamaktadır. Toprak, kiremit, keten çöpü, dörtlü meşe kayapa ağacı, horasan ve bedure tahtası malzemeleri bütün yapılarda aynı birim fiyat üzerinden hesaplanmıştır.

Diğer malzemelerin fiyatlarına bakıldığında ise fiyatlarda yüksek aralıklar olmasa da farklılıklar görülmüştür. Örneğin; çoğu tamirat kaydında yer alan kirecin yük bazında birim fiyatı 7-8 kuruş arasında değişkenlik göstermektedir. Yalnız Hamza Bey Külliyesi'nin tamiratında 10 kuruş olarak kaydedilmiştir. Aynı şekilde mismar fiyatları 3-3,5 kuruş, karpuçe mismarı 5-6 kuruş, yedilik ağaç ise 3-3,5 kuruş, yedilik meşe ağacı 3-3,5 kuruş, kiraslı ağacı 1,5-2 kuruş, sanavber tahtası 50-60 para arasında değişkenlik göstermektedir. Bu cüzi miktardaki fiyat farklılığının nedeni malzemenin alındığı yerin farklılığı, cinsi veya kalitesi olabilir. Nitekim Kalenderhane Zaviyesi'nin keşif belgesinde aynı malzeme farklı fiyatlarla iki kez kaydedilmiştir.

Kereste fiyatları incelendiğinde; sabit ölçülerde satılan dörtlü ve yedili meşe haricindeki meşe ağaçlarında fiyat farklılıkları mevcuttur. Meşe kayacık ağacı 8-12 kuruş, meşe kayapa ağacı 2-12 kuruş, meşe

Bursa'da Vakıf ve Kamu Eserlerinin Tamirat Masrafları (1852-1853)

taban ağacı 20-40 kuruş arasında değişkenlik göstermektedir. Kayıtlarda kullanılan ağaçların ebatları belirtilmemiştir. Bu yüksek fiyat farklılığının nedeni ağacın uzunluğu ve genişliğinden kaynaklı olması muhtemeldir.

Yapılan tamiratlarda çalışan işçilerin aldıkları ücretler incelendiğinde; neccar ve sıvacılar 12-15 kuruş arasında, dülgerler 13-14 kuruş arasında, ırgat ve rençberler ise 6 kuruş yevmiye almışlardır. Kalifiye işçilerin, yalnızca beden gücüyle çalışan işçilere göre en az iki kat fazla yevmiye aldıkları gözlemlenmiştir. Aynı yapıda çalışan neccar, dülger ve sıvacılar aynı miktarda ücret almışlardır.

1851 yılında İstanbul'da çalışan ırgatların günlük ücreti 8,68 kuruş (1.042 akçe) iken, aynı dönemde neccarların günlük ücreti 12,25 kuruş (1.470 akçe) olarak belirlenmiştir. Ancak, 1853 yılına gelindiğinde İstanbul'da neccarların günlük ücreti 14,70 kuruş (1.765 akçe) olarak revize edilmiştir (Pamuk, 2000: 196). Buna ek olarak, Bursa'da 1853 yılına ait kayıtlara göre, neccarların günlük ücreti ortalama 13,56 kuruş iken, ırgatların günlük ücreti 6 kuruş olarak belirlenmiştir. Sicil defterinin verdiği bilgilere göre, Bursa'da gerçekleştirilen tamirat işlerinde neccar ve ırgatlara ödenen ücretlerin İstanbul'dakilere kıyasla daha düşük olduğu görülmektedir.

1855 Bursa depreminde hasar gören Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri'nin yeniden inşası için 1866 yılında hazırlanan keşif belgesine göre; dülger yevmiyesi günlük en düşük 10 en yüksek 35 kuruş, rençber yevmiyesi en düşük 6 en yüksek 30 kuruş, sıvacı yevmiyesi 10 kuruş olarak kaydedilmiştir (Bilmiş, 2019: 322). Bu çalışmada incelenen keşif belgelerinde aynı mesleği icra eden kişilerde ücret ayrımı bulunmazken; 1866 tarihli keşif belgesinde ücret ayrımı gözetilmiştir.

1884 yılı Bayezid Külliyesi'nin tamiri için hazırlanan keşif belgesine göre; dülger yevmiyesi günlük 20 kuruş ve rençber yevmiyesi günlük 10 kuruş tanzim edilmiştir (Bilmiş 2019: 433). Bu keşif belgesine göre Bursa'da 1853-1884 yılları arasında işçi ücretlerinde ortalama %65'lik artış meydana gelmiştir.

Su yolcuları ve kurşuncu ücretleriyle ilgili birim fiyatlar belirtilmemiştir. Kantarcılar ise ölçtükleri kilo hesabı üzerinden ücret almışlardır. Toplamda 2.455 kişinin istihdam edildiği bu yapıların tamirat süresince iş gücüne harcanan meblağ 27.204,5 kuruş olup, bu miktar toplam masraflın %20'sine denk gelmektedir. Bu verilere göre, kamu ve vakıf yapılarının tamirata, şehir halkının istihdamı açısından önemli bir rol oynamıştır.

İncelenen 17 adet yapının tamiratlarında toplam 136.209 kuruş harcanmıştır. Harcanan bu meblağın 94.184 kuruşu (%69,14) Evkaf-ı Hümayun Nezareti Hazinesi tarafından, 24.154 kuruşu (%17,73) Maliye Hazinesi'nden, 15.786 kuruşu (%11,58) yapıların kendi vakıfları tarafından, 1.515 kuruşu (%1,11) çevre esnaf ve mahalleli tarafından, 570 kuruşu (%0,41) ise çevre para vakıflarının nema gelirlerinden karşılanmıştır.

Sonuç

Osmanlı keşif ve tamir belgeleri, ilgili dönemin yapılarının onarımları öncesinde veya sonrasında oluşturulan vesikalardır. Bu belgeler, tahmini gider kalemlerini ve harcama miktarlarını içermektedir. Tamirat sürecinde kullanılacak malzemelerin miktarları ve fiyatları rastgele belirlenmemiş; bunun yerine, mimarbaşının gözetimi ve bu konuda ehil kişilerin tasarrufu altında belirlenmiş ve kadı huzurunda tescil ettirilerek resmi hüviyeti haizdirler.

Bu çalışmada; 3078 Numaralı Bursa Şeri'yye Siciline kaydedilen, 16 adet vakıf ve kamuya ait yapıların keşif belgeleri incelenmiştir. İncelenen keşif belgelerinden 66 farklı inşaat malzemesinin isimleri ve birim fiyatları tespit edilmiştir. Bu sayede farklı yapıların tamiratında kullanılan aynı malzemelerin fiyat değişikliği gözlemlenmiştir. Malzemelere ek olarak; tespit edilen işçi ücretleri farklı meslek gruplarıyla karşılaştırılabilir, yıllar içinde işçi ücretlerinin değişimini inceleyen çalışmalara veya aynı dönemde farklı bölgelerdeki işçi ücretlerinin kıyaslanmasında kullanılabilir.

İktisadi verilerin yanı sıra keşif belgeleri; tamirat sürecinde Osmanlı bürokrasisinin rolü, tekke ve zaviyelerde faaliyet sürdüren tarikatların bağlı olduğu sufi ekoller ve post-nişinleri, cami imamları, yapılara ait vakıfların mütevellileri gibi çeşitli bilgiler içermesi sebebiyle kurum tarihi çalışmalarına da kaynaklık etmektedir. Ayrıca tamirat masraflarının karşılanmasında mahalli ve vakıflar arası kurumsal iş birlikleri, vakıf hizmetlerinin devamlılığı için Osmanlı toplumunun gerekli özveriyi gösterdiğini ispatlar niteliktedir.

Son olarak, tamirat masraflarında ahşap malzemeler ve işçi ücretlerinin önemli paya sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca vakıfların, kendi yapılarının tamirat masraflarını karşılamada yetersiz kaldıkları ve bu eserlerin tamirat masraflarının genel olarak Evkaf-ı Hümayun Hazinesi tarafından karşılandığı görülmektedir. Devlete ait binaların ve lojistik faaliyetleri kapsamında kullanılan yol ve köprülerin tamirat masrafları ise Maliye Hazinesi tarafından karşılanmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A. MKT. 29/71.

BOA. A. MKT. 232/33.

BOA. MŞH. ŞCS. d. 3078.

Diğer Kaynaklar

Akar, Tuba (2010). "Tanzimat Öncesinde Vakıf Kurumu ve Yapıların Korunması". *Vakıflar Dergisi*, (33), 89-110.

Algar, Hamid (2002). "Kazeruniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 146-148.

Ateş, İbrahim (1994). "Vakıf Eserlerin Onarım ve Restorasyonu İle İlgili Vakfiye Şartlarına Genel Bir Bakış". *Vakıflar Dergisi*, (33), 161-177.

Bakırer, Ömür (1973). "Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması". *Vakıflar Dergisi* 10: 113-126.

Beşbaş, Nermin ve Hikmet Denizli (1983). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Bilmiş, Hüseyin Gürsel (2019). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da Mimarlık Ortamı. Doktora Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Çetin, Atilla (2004). "Maksem'de Abdülmümin Dergahı". *Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3* (ed. Hasan Basri Öcalan). Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı. 313-335

Çiftçi, Cafer (2011). "Derviş Paşazade Numan Bey'in Ayanlık ve Tersanecilik Faaliyetleri". *Bellekten*, (75), 387-406.

Duymaz, Abdullah Şevki (2003). II. Abdülhamid Dönemi imar faaliyetleri (Türkiye Önekleri). Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Dündar, Abdulkadir (2001). "Osmanlılarda Tamir Süreci, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar". I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler (Yay. Haz. O. Eravşar). 269-281.

Ergenç, Özer (1988). "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler". *Bellekten*, (52), 501-534.

Erkal, Mehmet (1991). "Zirâ" . *DİA*. C. 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 411-413.

Ertem, Adnan (2011). "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar". *Vakıflar Dergisi*, (36), 25-65.

Gabriel, Albert (2008). *Bir Türk Başkenti Bursa*. çev. Neslihan Er vd. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Hızlı, Mefail (1993). "Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (5), 219-232.

- Hızlı, Mefail (1994). "Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (6)1, 53-70.
- Hızlı, Mefail (2001). "Bursa'da Selâtin İmaretler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (10) 1, 33-62.
- Hızlı, Mefail (2003). "Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (12) 1, 367-426.
- İstanbul Kadı Sicilleri. *İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/M. 1618)*. Haz. Avrupa Kültür Başkenti Ajansı ve İSAM, İstanbul 2010.
- İşbilir, Ömer (2013). "Yük". *DİA*, C. 44. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 46-48.
- Kallek, Cengiz (2012). "Ukiyye". *DİA*, C. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 67-70.
- Kaptan, Ömer (2022). *Bursa Kitabeleri*. Bursa: Bursa Kültür A.Ş.
- Kara, Mustafa (2012). *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*. Bursa: Bursa Kültür A.Ş.
- Karal, Enver Ziya (1941). "Selim III. Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar". *Tarih Vesikaları Dergisi*, (3), 202-211.
- Kurt, İsmail (2015). *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mestan, Muhammet Furkan (2023). 3078 Numaralı Bursa Şerhiye Siciline Göre Bursa'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1852-1853). Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Özaydın, Neslihan (2016). "Şerhiye Sicillerinde Tamir Belgeleri (Hamza Bey Evkafı Örneği)". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 145-168.
- Özaydın, Neslihan (2017). Arşiv Belgeleri Işığında 1855 Depremi Ve Bursa Yapılarına Etkisi. Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Öztürk, Nazif (2006). "Mütevelli". *DİA*, C. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 217-220.
- Pamuk, Şevket (2000). *İstanbul Ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar Ve Ücretler 1469-1998*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Pamuk, Şevket (2002). "Kuruş". *DİA*, C. 26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 458-459.
- Satıcı, Emre (2008). 19. Yüzyılda Hüdavendigâr Eyaleti. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Şemseddin, Mehmed (1997). "Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II. (ed. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy). Bursa: Uludağ Yayınları.
- Yılmaz, İbrahim (2017). "Vakıf Eserlerinin Onarımında Osmanlı Dönemi ve Günümüzde Kullanılan Onay Süreçleri". *Turan-SAM*, (33), 456-469.